ФОНТАРІ

... ДРУЗЯМ ТА ЗНАЙОМИМ

№57 2018

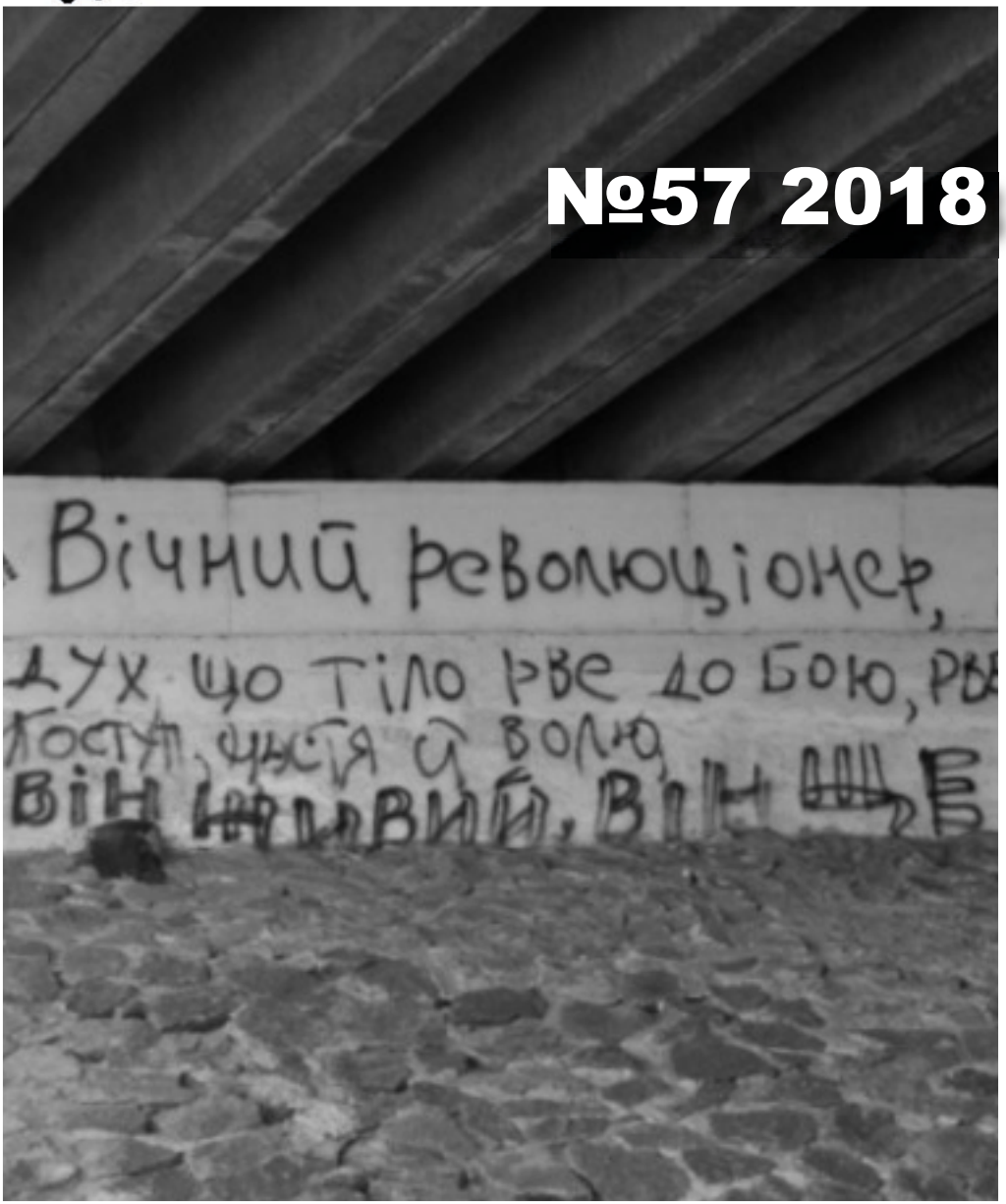

ПРО ЩО СЕЙ НОМЕР

Обиватель звик чути слово «анархія» як лайку, як щось хаотичне і деструктивне. Але за ним — десятиліття пошуку свободи, бездержавності й самоврядування. Український анархізм — це не лише образ Нестора Махна на старих плакатах і радянські страшилки про «бандитів». Це цілі покоління людей, які від початку 1980-х і до сьогодні пробували жити інакше: без вождів, без партійної дисципліни, без начальників.

Цей номер — спроба простежити шлях українського анархізму від підпільних гуртків у пізньому СРСР до нових постанархістських практик 2010-х. У ньому є місце для тих, хто тримав самвидав і розповсюджував заборонені книжки у вісімдесяті; для тих, хто виходив на вулиці дев'яностих із чорними прапорами; і для нових груп, які після Майдану будують кооперативи, сквоти, культурні центри чи волонтерські мережі.

Ми покажемо, що анархізм в Україні — це не музейна ідеологія й не примха істориків. Це живий досвід. Це фестиваль «День Незалежності з Махном» у Гуляйполі. Це постаті, які ризикували свободою й життям, як Олександр Кольченко. Це художники й активістки, які піднімали питання війни, тіла й свободи, як Давид Чічкан чи колективи на кшталт «Чорної райдуги».

Анархізм — це про відповідальність і довіру, про «роби сам» і «роби разом». Історія, яку ви прочитаєте на цих сторінках, не завжди переможна й не завжди гучна. Але вона є. І вона варта того, щоб її почули саме зараз.

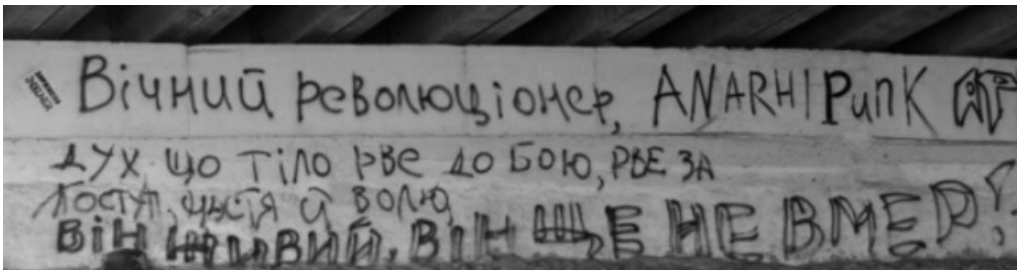

У 1980-х роках, коли радянська система здавалася монолітною, слово "анархіст" для більшості звучало як архаїчна лайка. Після сталінського розгрому 1920-х здавалося, що анархізм назавжди стертий з українського суспільно-політичного життя. Втім, навіть у ті глухі часи жили уперті одинаки, які берегли іскру бунтарства. У Черкасах мешкав Микола Озімов – літній анархіст, що відсидів у радянських таборах п'ятнадцять років.

У 1977–1979 роках у Дніпропетровську (нині Дніпро) студент Владислав Стрелковський із товаришами сміливо намагалися створити підпільну "Комуністичну лігу анархістів" – за що одразу поплатилися арештами КДБ. Поодинокі гуртки існували також у Запоріжжі, де молодь потай розклеювала листівки з прославленням батька Махна, та в інших містах. Ці підпільники не мали ні літератури, ні зв'язків із західними однодумцями – лише власну пристрасть і уривки знань.

Як згадує ветеран руху Анатолій Дубовик, покоління першої половини 80-х починало з культу свободи, легенд про польську «Солідарність», спроб реабілітувати ім'я Нестора Махна та читання заборонених творів Бакуніна й Кропоткіна. Перелом настав із приходом перебудови. Після 1985 року політика гласності дала можливість задушеним раніше голосам нарешті пролунати. Уже 1987 року у

Дніпропетровську анархісти вперше відкрито заявили про себе: на зборах на великому заводі хтось із молодих працівників запропонував проводити політінформацію у формі дискусій з анархо-синдикалістами. Червоні директори ледь з крісел не попадали – але сама пропозиція пролунала публічно.

Після піврічних суперечок партком навіть дав дозвіл на такі дебати – небачена річ для СРСР! Це був тільки початок. 1988-го по всій Україні з'являються перші за десятки років відкриті анархістські гуртки і кола спільників.

Молодь різних міст – Дніпропетровська, Черкас, Запоріжжя, Харкова, Києва – намагається налагодити контакти, видає самвидавні журнали. У Черкасах виходить машинописний бюлетень «Махновець», у Дніпропетровську – «Діло труда».

Київські анархісти вирізняються епатажем: юнаки з панківськими гребенями і анархічними значками шокують пересічних перехожих своїм bohemi-an-стилем, дратуючи консервативних радянських громадян. Водночас ці ж кияни беруть участь в екологічних протестах та навіть у знаменитому студентському голодуванні жовтня 1990 року (Революція на граніті) – першій масовій акції непокори в УРСР. Загалом на рубежі 80-х і 90-х з підпілля вийшло ціле сузір'я різних течій: анархо-комуністи, синдикалісти, індивідуалісти, навіть екзотичні анархо-містики – всі вони намагалися надолужити десятиліття ізоляції.

1989 рік став часом організаційного прориву. Анархісти з України входять до всесоюзної Федерації соціалістичних клубів, яка в січні 1989-го перетворюється на Конфедерацію анархо-синдикалістів (КАС). У травні 1989 року в Москві відбувся установчий з'їзд

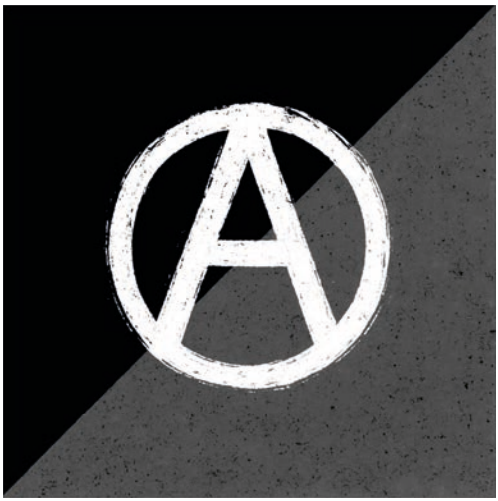

КАС, де були делегати від Дніпропетровська, Харкова, Черкас, Запоріжжя та Донбасу. Вперше за багато десятиліть чорні прапори майоріли відкрито. Анархісти України кинули виклик стереотипам, зруйнувавши образ «п'яних бандитів» з більшовицьких кінохронік.

Радянські громадяни, звиклі боятися самого слова «анархія», раптом побачили живих анархістів на вулицях своїх міст. Це викликало справжню істерію в владних колах: компартійні і комсомольські газети лякали батьків, мовляв, «анархісти приїдуть і вкрадуть ваших дітей», а вигляд чорного прапора діяв на них, як червона шматка на бика. КДБ і міліція теж не сиділи склавши руки. Почалося полювання: обшуки квартир у Харкові, розгром перших мітингів, конфіскація самвидаву, профілактичні виклики активістів «на розмову» до відділків.

У Дніпропетровську партсекретарі на заводах скликали ганебні «викривальні» збори, щоби зняти анархо-синдикалістів з виборних посад за «неповагу до керівної ролі КПРС».

Попри це, рух зростав: анархісти допомагали створювати товариство «Меморіал» (що займалося реабілітацією жертв сталінізму), проникали в офіційні профспілки і паралельно пробували утворити незалежні робітничі союзи. У Харкові виходить газета «Набат» тиражем до 5 тисяч примірників – неймовірно як на альтернативне видання. Вона стає відомою на всю Україну.

На жовтень 1989 року у запорізькому місті Гуляйполе, на батьківщині Нестора Махна, анархісти організовують конференцію КАС, приурочену до 100-річчя легендарного батька. Місцева партійна преса роздмухує паніку: писали, ніби «махновці присягнули принести у жертву сто немовлят на честь свого батька». Звісно,

нічого подібного не сталося – натомість сотні молодих людей з різних республік вперше відкрито обмінялися досвідом боротьби і вшанували справжню, а не вигадані міфами, історію Махновського руху.

Втім, за стрімким піднесенням прийшли й перші розколи. Наприкінці 1989 року всередині КАС виявились серйозні ідеологічні суперечності. Харківська група організації дотримувалася відверто про-ринкових поглядів і раптом заговорила про «анархо-капіталізм» та націоналізм, тоді як дніпропетровські анархо-комуністи стояли на позиціях безкомпромісної класової боротьби. Дійшло до абсурду: харків'яни називали класовий підхід «фашизмом» і навіть погрожували саботувати поширення в Харкові газети «Чорне знамено» (орган Анархо-комуністичного союзу).

У березні 1990 року на другому з'їзді КАС у Москві ці протиріччя вибухнули остаточно. З'їзд, де були присутні понад 200 делегатів (майже половина – українці), ледь не перетворився на руїну. Частина московських лідерів КАС, як стверджували очевидці, повели себе доволі авторитарно, намагаючись тиснути на меншість рішеннями «більшості голосів» – що звучить парадоксально для анархістів. У результаті багато делегатів, особливо з України, демонстративно покинули той з'їзд на знак протесту.

Прямо в кулуарах українці провели свою зустріч і вирішили 1 травня 1990 року зібратись у Харкові, щоб створити окрему всеукраїнську анархістську організацію. Так і сталося: на Першотравень 1990 у Харкові постала Конфедерація анархістів України (КАУ) під символічною назвою «Набат» (на честь історичної анархо-синдикалістської організації 1920-х).

До КАУ увійшли представники 20 міст України. Парадоксально, але тоді ж чимало українських анархістів все ще лишалися і в загальносоюзній КАС (тепер вже розколотій) і приєдналися також до новоствореної Асоціації рухів анархістів (АДА), утвореної в 1990-му тими, хто вийшов з КАС. Таким чином, на мапі з'явилося відразу три структури – КАС, КАУ «Набат» і АДА – причому українські гуртки часто одночасно числилися у двох із них. Рух став дуже аморфним і строкатим, що згодом ускладнило координацію.

Попри все, 1990-й рік був піком впливу анархістів за всю пізнішу історію. В Україні нараховувалося близько 500 активістів – небачена цифра порівняно з початком десятиліття. Журналісти тоді навіть писали, що КАУ – «найбільша і найпопулярніша з лівих організацій України 1990 року (якщо не брати до уваги КПРС)».

У Харкові, промисловому й студентському центрі, осередок анархістів нараховував понад 100 членів і мав значний авторитет серед молоді. На чолі харків'ян стояли цікаві постаті: історик-архівіст Ігор Рассоха, студенти Євген Соловйов і Василь Радченко, ветеран афганської війни Володимир Фідельман. Останній, почувши про чутки щодо можливого єврейського погрому з боку ультраправих, створив бойову дружину БАРС (Бойова анархо-революційна сотня) з афганців, робітників та студентів, яка готувалась дати відсіч неонацистам. Хлопці тренувалися, патрулювали вулиці ночами – на щастя, погром так і не відбувся.

Після зникнення прямої загрози БАРС не розпався: ці добровольці продовжували тренування, тримаючи «силу на поготові» – мабуть, перше в новітній історії України зародження антифашистської самооборони.

На жаль, ейфорія тривала недовго. Вже восени 1990-го рух почав втрачати динаміку. Темпи зростання угруповань сповільнилися, а подекуди завмерли зовсім. Особливо болючим ударом став розпад харківської групи.

Після гучних внутрішніх скандалів, що струсонули харків'ян наприкінці 1990 року, з колись найпотужнішого осередку лишилась тінь. Частина амбіційних «лідерів» Харкова загралася в націонал-патріотизм (ходили байки, ніби вони заявляли: «Якщо Харків українізують, ми зробимо з нього новий Ольстер!»). Інші просто розбіглися хто куди. Випуск газети «Набат» припинився. Деякі колишні анархісти навіть зробили кар'єру в новій владі: молоді люди, що ще недавно махали чорним прапором, раптом стали помічниками депутатів, радниками в парламенті, кандидатами в чиновники. Анархізм для декого з них виявився юнацьким бунтом, який швидко забули, отримавши місце біля годівниці влади. Ці прикрі зради підірвали моральний дух багатьох ветеранів руху.

До кінця 1991 року, коли Радянський Союз доживав останні дні, український анархізм теж опинився у глибокій кризі. Одна за одною зникали місцеві групи – розчинилися, наче їх і не було. Бракувало ресурсів і сил: через матеріальні труднощі згорнули випуск журналів «Предтеча», «Діло труда», «Махновець».

У грудні 1990-го у Києві пройшов другий з'їзд КАУ, на який приїхали всього дві делегації – із Харкова та Запоріжжя. Хоча в Запоріжжі ще діяв незалежний профспілковий союз

(Конфедерація незалежних профспілок), очолюваний Артуром Григоряном – анархістом із КАС, що видавав газету «Чорна субота» і об'єднував тисячі робітників – самі ж анархо-комуністи критикували цю спілку за «ухил у анархо-капіталізм». У Києві дехто з анархістів пустився берега: захопилися скандальними «помаранчевими акціями» – шокуючими перформансами і хуліганськими витівками, часто більше цікавими самим учасникам, ніж публіці. З'явилися навіть комічні постаті: наприклад, двоє молодиків в Києві створили спочатку «Комітет українських анархо-націоналістів», потім – ультра-радикальний «Фронт анархо-революційного авангарду» (ФАРА).

Вони роздавали пафосні маніфести про «початок світової анархістської революції», оголошували «смертні вироки» політикам – від дисидента Степана Хмари до президента США Джорджа Буша-старшого. Звісно, все це було лише фарсом, але подібні витівки компрометували рух в очах серйозних людей і показували, наскільки бракує зрілості й організованості.

І все ж наприкінці радянської доби анархістам вдалося вписати кілька яскравих рядків в історію. Серпень 1991 року – останній подих СРСР – ознаменувався не лише

НАБАТ
ОТ РЕДАКЦИИ
КТО ТАКИЕ АНАРХО-СИНДИКАЛИСТЫ
АПОЛОГИЯ СУМАСШЕДШИХ

ГКЧП, а й переможною акцією екологічного прямого дії. У Запоріжжі місцеві і російські активісти АДА провели сміливу кампанію проти забруднення: вони зайняли адмінбудівлю коксохімічного заводу, влаштували сидячий страйк і навіть сухе голодування. Кілька діб анархісти-екологи тримали оборону, вступаючи у сутички з міліцією, доки влада не пішла на поступки: погодилась закрити найшкідливіші цехи на реконструкцію і зберегти зарплату працівникам на час простою. Ця мала перемога показала силу солідарності. Хоч радість зіпсував путч у Москві (скориставшись метушнею, керівництво заводу намагалось відновити виробництво), запорізька акція залишила по собі новий досвід. Вона також зміцнила зв'язки між українськими та російськими анархістами – після неї виникли нові невеликі групи АДА в Харкові, Києві, Запоріжжі, Донецьку. Здавалося, навіть на тлі розпаду СРСР і народження незалежної України дух анархізму житиме, хоч і в нових умовах.

перші роки НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991–1999)

Проголошення незалежності України в серпні 1991 року багато хто зустрів із надією – здавалося, відкриваються нові можливості. Для анархістів це була водночас і перемога (адже імперська комуністична держава впала), і виклик.

Перші роки незалежності стали часом перегрупування сил і болісних переосмислень. Після стрімкого злету 1989–90-го анархістський рух на початку 90-х переживав занепад. Ідеалісти попередніх років частково зневірилися або порозходилися в інші проєкти. 1992 року КАУ «Набат» ще провела пару з'їздів (у Житомирі у травні 1992-го і далі), але реальної діяльності було обмаль. В Житомирі виник активний осередок – Житомирський анархістський союз (ЖАС), який випускав інформаційний бюлетень «Нестор» і навіть 300 примірників власного однойменного журналу. Лідером ЖАС був журналіст Юрій Анісімов – та з часом він більше зайнявся бізнесом, ніж боротьбою.

У Дніпропетровську ситуація лишалась стабільнішою: кілька відданих анархістів продовжували тиху просвітницьку роботу на заводських околицях, розповсюджували листівки і книги, підточуючи авторитет партійних організацій на місцях. Деякі дніпровські товариші навіть співпрацювали з троцькістами, разом роздаючи

праці Троцького поряд із класикою анархізму – такий от своєрідний «анархо-троцькізм» намагався теоретично обґрунтувати один з активістів, Леонід Ілдеркін. Він написав цикл статей «Влада робітників – інструмент революції», викладаючи ідеї синтезу анархізму з марксизмом.

У січні 1991 року дніпропетровські анархо-синдикалісти, розчаровані офіційними «незалежними» профспілками, спробували створити власну Міжнародну робітничу асоціацію (МРА) – фактично альтернативну профспілку на засадах прямої дії. МРА мала осередки у кількох містах України та Росії, але проіснувала недовго: до середини 1991-го завмерла. З регулярних зібрань у Дніпрі теж люди потроху перестали приходити: наприкінці 1991-го щотижневі зустрічі анархістів припинилися – багато хто з ентузіастів хвилі 1989–90 років «випав» із руху. Лишилося хіба що ядро найвідданіших.

Та вже за пару років під холодним попелом загасаючого пожару почали жевріти нові іскри. 1993–1994 роки стали часом "донецького ренесансу" українського анархізму.

Епіцентром активності раптом став Донбас – край шахтарських бунтів і міцних профспілкових традицій. Тут сформувалася Федерація анархістів Донбасу (ФАД), яка працювала системно та цілеспрямовано. Базуючись на активному промисловому робітництві, донбасівські анархісти будували міцні зв'язки з трудовими колективами. ФАД змогла досягти помітних успіхів у популяризації анархізму серед шахтарів регіону.

Саме на Донеччині восени 1994 року народилася нова всеукраїнська організація, яка мала дати рухові друге дихання – Революційна конфедерація анархістів-синдикалістів (РКАС). 15 жовтня 1994 року в Донецьку пройшла установча конференція РКАС, задуманої як "альтернатива хаосу" – тобто як більш дисциплінована, стратегічно мисляча структура.

Засновники РКАС (переважно вихідці з ФАД та східноукраїнських гуртків) критично оцінювали спонтанний і неорганізований характер руху кінця 80-х та вирішили виправити ці помилки.

Новій організації вони надали рис, нетипові для анархістів: залізна дисципліна,

чітка ієрархія, навіть «статут і командири» – через що РКАС не раз звинувачували у авторитаризмі. Противники навіть називали РКАС «платформістською партією і психосектою» за їхній централізм. Однак саме такий підхід дозволив конфедерації протриматися довше і охопити більше людей, ніж у попередників. РКАС активно вела роботу на шахтарських страйках Донбасу, інтегрувалася в комітети протестуючих, популяризувала страйкарям ідеї самоврядування та профспілкового руху без бюрократів. Їхня газета «Анархія» виходила упродовж майже всього існування конфедерації і розсилалася по країні тисячними накладами. Крім неї, видавалися тематичні бюлетені – «Голос праці» (для робітників), «Єдність» (для студентів), журнал «Революційна Україна». РКАСівці проводили літні навчально-тренувальні табори для своєї молоді. Вони навіть створили власні дружини – «Чорну гвардію», за аналогією з Махновською армією, тільки цього разу для захисту мітингів і концертів від неонацистів та криміналітету. Молоді активісти в цих загонах опановували бойові мистецтва, тренувалися до протистоянь на вулицях. Усе це формувало цілісну DIY-субкультуру: з власними газетами, «анархістською школою» (освітні семінари), мережами самодопомоги тощо В середині 90-х здавалося, що анархізм на сході України дійсно пускає коріння серед робітництва.

За кілька років РКАС

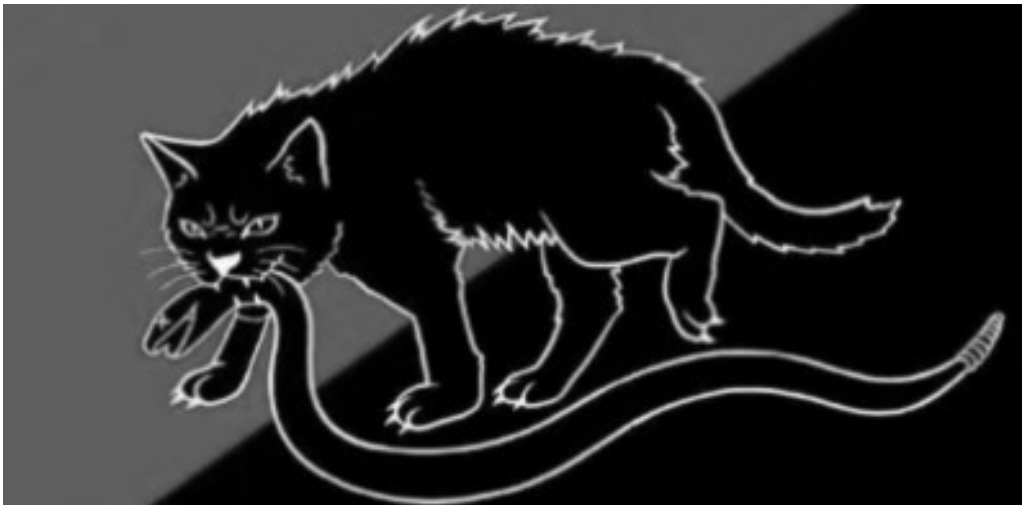

виросла до небачених досі масштабів. На рубежі тисячоліть, близько 2000 року, вона налічувала, за твердженнями самих членів, до 2000 активістів по всій Україні. Конфедерація мала осередки не лише в промислових центрах України, а й спробувала експансію назовні: недовго проіснували «секції РКАС» у Грузії та Ізраїлі, були прихильники в Росії та Болгарії. Здавалося, організація на порозі того, щоб стати помітною силою. У 1998–2000 роках Україна переживала економічну скруту та хвилі страйків – здавалося, революційна агітація от-от дасть результати. Проте кінцівка 90-х принесла нові випробування. Частина анархістської молоді, не згодна з «казарменною дисципліною» в РКАС, відколюється і створює дрібні незалежні гурти. Ходять чутки про культ особи в РКАС – нібито навколо лідера, донецького Сергія «Самурая» Шевченка, сформувалася секта, де на зборах жінки мають ритуал символічно годувати «вождя» ложкою, демонструючи покору.

Сам Шевченко – колишній військовий, харизматичний і жорсткий – був душею організації, але й джерелом конфліктів. 2011 року внутрішні протиріччя вибухнули: від РКАС відкололася група на чолі з кількома ветеранами, що звинуватили «Самурая» у диктатурі і консерватизмі.

Вони утворили так званий Міжнародний союз анархістів (МСА), який спробував діяти паралельно, але великої ролі не відіграв – до 2014-го, за твердженнями Шевченка, МСА фактично розпався.

Проте ще до того РКАС почала втрачати імпульс. Після 2000 року багато старих активістів "вигоріли". Організація увійшла в період сплячки: з 2003-го по 2007-й про неї майже не було чути. Лише в 2007 році РКАС спробувала реанімуватись, видавши нову програму, надихнуту ідеями революційних профспілок (навіть використали статути американського IWW – Індустріальних робітників світу). На той час у країні з'явилися інші анархістські ініціативи, тож РКАС уже не монополізувала рух, як колись. Але її спадщина – увага до соціальної боротьби, профспілкова робота, самооборона – позначилася на новому поколінні анархістів України.

Перші ж роки

незалежності 1991–1994 були перехідними. Анархісти шукали своє місце у новій політичній реальності. Дехто співпрацював з іншими лівими (соціалістами, екологістами, профспілками). Інші, розчаровані, відійшли від політики. Траплялися й трагедії: кілька ветеранів руху пізніше загинули за нез'ясованих обставин, інші емігрували. А деякі осередки вижили і заклали основу для наступної хвилі активізму. Донбас став тією кузнею кадрів, де загартувалася нова генерація, що в 2000-х знову про себе заявить. А тим часом в суспільстві поступово змінювалося ставлення до історії: вільнодумці домоглися часткової реабілітації Нестора Махна на офіційному рівні. Вже у 1990-ті роки ім'я Махна перестало бути табу.

У рідному місті батька, Гуляйполі, відкрився невеличкий музей. На місцях проводилися конференції і фестивалі, присвячені Махновщині – спершу неформальні, а згодом дедалі більш публічні. Таким чином анархісти здобули важливу культурну перемогу: повернули українцям пам'ять про їхнього видатного анархо-революціонера.

Не менш цікава історія сталася у формальному політичному полі. У незалежній Україні з'явилося дві організації з однаковою абревіатурою – САУ («Союз/Спілка Анархістів України»), але з геть різним змістом. Перша – «Союз анархістів України» – офіційно зареєстрована як політична партія наприкінці 2002 року, унікальний випадок у світовій історії. Партія декларувала еволюційний перехід до безвладдя через використання легальних механізмів і навіть сповідувала ідеї так званого "правого анархізму" – фактично анархо-капіталізму та індивідуалізму. Її програмне кредо стверджувало: «Кінцева мета правого анархізму – анархія за умов приватної власності».

Очолив партію одеський бізнесмен Вадим Чорний, а серед союзників у 2000-х значилося навіть провокативне братство Дмитра Корчинського. Парадоксально, але ця «анархістська» партія брала участь у виборах і діяла цілком у рамках державної політики. Її критикували, мовляв, гасло "ні богів, ні панів" важко поєднати з реєстрацією в Мін'юсті, та все ж Союз Анархістів України існував як легальна сила.

Інше крило руху – «Спілка анархістів України імені Нестора Махна» – залишалося ближчим до класичного розуміння анархізму. Це об'єднання (назване на честь Махна) постало як альтернатива партійному шляху. Спілка об'єднувала різні локальні групи та течії, діяла горизонтально і не грала в парламентську гру. В академічних оглядах її відзначали як молоде, малочисельне, але перспективне явище, що контрастує на тлі офіційного «Союзу». Фактично йшлося про спробу творити анархістський рух поза системою, без компромісів із владою. Якщо «Союз» фліртував з анархо-капіталізмом, то Спілка імені Махна тяжіла до лібертарного соціалізму й традицій махновщини. Цікаво, що на той самий акронім САУ претендували настільки різні проекти – це своєрідний анархістський плюралізм по-українськи. Втім, анархісти-"олдскульники" здебільшого не сприймали партію всерйоз, вважаючи її кон'юнктурною. Натомість махновська Спілка, хоч і невелика, продовжувала справу анархізму в дусі самоорганізації, без державних мандатів.

2000-ті: ПРОФСПІЛКОВА ТА АНТИФАШИСТСЬКА ХВИЛЯ

Новий поворот історії приніс кінець 1990-х – початок 2000-х. Україна увійшла в буремні "нульові" з протестами проти кучмівського режиму, новими молодіжними субкультурами і підйомом вуличного неонацизму. На цьому тлі анархістський рух пережив своєрідний другий юнацький сплеск – прийшло зовсім інше покоління, що виросло вже не за СРСР, а в умовах дикого пост-радянського капіталізму.

У жовтні 2004 року країну сколихнула Помаранчева революція. Масові ненасильницькі акції за чесні вибори й проти корупції вперше об'єднали сотні тисяч громадян на головних майданах. Однак ліві та анархісти в цих подіях грали незначну роль. Помаранчевий Майдан мав ліберально-національний ухил, і небагато анархістів там було видно – хіба як індивідуальних учасників без власного порядку денного. Перемога «помаранчевих» і прихід до влади Ющенка дали суспільству надію, але швидко розчарували багатьох – соціальної справедливості не настало. Це розчарування пізніше зіграло на руку лівому рухові. Вже кінця 2000-х в Україні починає формуватися так звана нова ліва сцена – зокрема лібертарна її частина. Молоді люди, яким набридло політичне шахрайство еліт, шукали альтернатив і нерідко знаходили їх у лівих ідеях.

На студентських кухнях і рок-концертах народжувалися нові ініціативи. Однією з найпомітніших стала незалежна студентська профспілка «Пряма дія» (в деяких перекладах – «Student Action»). Її витоки – у серії студентських протестів проти комерціалізації освіти наприкінці 2000-х. Наприклад, 2008–2009 роках активісти у Києві виступали проти запровадження плати за навчальні послуги у вузах. Після гучної кампанії та численних акцій вдалося добитися скасування частини платних «новацій», а на хвилі цього успіху у 2010 році оформилася профспілка «Пряма дія». Це об'єднання лібертарно налаштованих студентів діяло в кількох університетах, борючись за права студентства, проти свавілля адміністрацій та міністра освіти Дмитра Табачника (одіозного чиновника Януковича). «Пряма дія» проводила гучні марш-пікети, творчі перфоманси, організовувала альтернативні «вільні університети» просто неба. Їхні стильні чорні прапори з символом (ґвинтик, що випадає з машини) стали впізнаваним брендом молодіжного протесту. До 2013 року «Пряма дія» провела кілька успішних кампаній, але поступово активність спала – частково через втому, частково через політичну стагнацію перед грозою Майдану.

Паралельно відновився інтерес до робітничої боротьби. У 2000-х окремі лібертарні активісти долучалися до незалежних профспілок, зокрема до Конфедерації вільних профспілок (КВПУ) на чолі з Михайлом Волинцем. Анархісти агітували за пряму демократію у профспілках, допомагали організовувати страйкові комітети. У Києві та Львові з'явилися ініціативи на кшталт «Автономна спілка трудящих» (АСТ), заснована близько 2011 року на засадах анархо-синдикалізму. АСТ ставила собі за мету створити всеукраїнську незалежну профспілку, побудовану «знизу». Її осередки діяли в декількох містах, залучаючи переважно молодих працівників сфери послуг, IT, творчих індустрій. Хоча великих проривів у суто профспілковій

роботі не сталось, АСТ змогла привернути увагу до культурних питань – виступала проти ксенофобії, сексизму, гомофобії на робочих місцях і суспільстві. Фактично, саме захист прав меншин та гендерної рівності став тією нішею, де нова лівацька сцена кинула виклик і консервативній більшості, і ультраправим. За пропаганду фемінізму чи ЛГБТ-прав анархістів однаково не любили як крайні націоналісти, так і неосталіністи – ці табори взагалі зближувалися у своєму ненависництві до «ліберальних свобод». Але молоді анархісти вперто проводили лекції про гендер, марші рівності, захищали уразливі групи – і цим приваблювали до руху нових людей, яким була близька свобода в особистому житті нарівні із соціальною справедливістю.

Ще одним фронтом боротьби стали вуличні протистояння з неонацистами. У 2000-х Україна, як і сусідні країни, побачила сплеск активності ультраправих угруповань. Молодики зі свастиками – скінхеди, неонацисти, члени формувань на зразок «Патріоту України» – влаштовували напади на мігрантів, ромів, антисемітські акції. Праворадикальні угруповання намагалися контролювати футбольні стадіони, вуличні простори та навіть музичні фестивалі. У відповідь сформувався рух антифа (антифашистської дії), куди увійшли і анархісти, і «аполітичні» панки та футбольні хулігани, об'єднані ненавистю до нацизму. Для багатьох молодих анархістів "нульових" саме політичне становлення відбулося в антифа-русі та хардкор-панк-сцені. Моє життя складалося з регулярних бійок з неонацистами, чергувань охорони на панк-концертах і акцій солідарності з російськими анархістами та антифашистами». Тодішня молодь, зростаючи під важкий гітарний саундтрек, навчилася тримати удар і за себе, і за своїх друзів. Анархісти охороняли концерти від нападів правих, патрулювали вулиці після музичних подій, захищаючи гостей з інших міст. Часто все закінчувалося бійками – на ножах, ланцюгах, іноді із застосуванням холодної зброї. Обидві сторони не раз зазнавали травм. Жорстоке протистояння

досягло піку наприкінці 2000-х. Так, у Києві, Харкові, Одесі були відомі випадки, коли антифашисти потрапляли в реанімацію після нападів, і навпаки – деякі неонацисти також сильно постраждали. Це була справжня вулична війна малого масштабу. Але ця війна згуртувала цілу субкультуру. Для панків і анархістів тих років гасло «No Pasarán!» було не історичним кліше, а щоденною реальністю. Антифа-активісти також проводили розслідування і викриття неонацистських структур, співпрацювали з журналістами, щоби привернути увагу до проблеми расистського насильства. Іноді вдавалося навіть домогтися заборони концертів праворадикальних рок-гуртів або притягнення до відповідальності окремих агресорів. Проте здебільшого держава на ці вуличні бої заплющувала очі – міліція вважала і правих, і лівих однаково «неблагонадійними» екстремістами і не надто втручалася.

У цій субкультурній боротьбі виникло кілька впливових угруповань. Наприклад, у 2009 році в Києві з'явилася ініціатива «Чорний комітет» (ЧорКом) – мережева організація незалежних активістів. Попервах «ЧорКом» об'єднував ліву молодь і антифашистів. Вони проводили зухвалі акції проти міліцейського свавілля (принесли бутафорське «відро крові» до будівлі МВС на знак протесту проти катувань у відділках), проти соціальної несправедливості, проти корупції. Восени 2009-го чоркомівці пікетували аферу «АвтоТак» (піраміду, що ошукала вкладників на авто в кредит). Вони були присутні скрізь, де назрівав протест – своєю чорною символікою і радикальними лозунгами привертали увагу преси. Цікаво, що на самому початку Євромайдану 2013 частина активістів «Чорного комітету» навіть увійшла до лав «Правого сектору» – настільки розмитою була межа між «правими» і «лівими» радикалами на старті революції. Далі їхні шляхи розійшлися, але цей факт показує: довоєнне покоління активістів у чомусь мало спільну культуру спротиву, яка могла часом перекидати містки через ідеологічні прірви. Після Майдану «Чорний комітет» продовжив діяльність вже

як чітко проукраїнська, але антиавторитарна група: їхні люди брали участь у протестах проти режиму Януковича, а згодом – у протидії сепаратизму на сході. Зокрема, чоркомівці влаштовували гучні «візити» до одіозних політиків (кидали димові шашки в офіс україножоба Добкіна, громили вікна в «Сбербанку Росії» в Києві), а з початком війни деякі з них вирушили добровольцями на фронт. Це середовище вбирало в себе і анархістів, і просто рішучих патріотів, що ненавиділи владу. Частина лівих критикувала «ЧорКом» за надмірний націоналізм, але не можна заперечити, що ці хлопці і дівчата були на передовій вулиць під час найнебезпечніших зіткнень 2013–2014 років.

Отже, у 2000-х український анархізм мав відразу кілька паралельних вимірів:

Ліво-інтелектуальне та культурне середовище. Це коло молодих дослідників, студентів, видавців, які відкривали для себе і оточення марксизм, анархізм, ліву історію. Виникли незалежні видавництва, що перекладали і друкували праці Бакуніна, Кропоткіна, нових лівих авторів. Працювали культурні центри на кшталт київського Центру візуальної культури (ЦВК), де проводилися лекції й виставки на соціальні теми. Саме там у 2017-му показував свої картини художник-анархіст Давид Чичкан – про нього ще згадаємо. Пожвавилися також дослідження історії анархізму: у 2006–2009 рр. у Гуляйполі проходив щорічний фестиваль «Махнофест» – поєднання академічної конференції, концерту і народного гуляння. Одна з помітних культурних акцій нового анархістського руху – музично-літературний фестиваль «День Незалежності з Махном». Він проводився щорічно 24–25 серпня на батьківщині Нестора Махна в Гуляйполі (Запорізька область), приурочений до святкування Дня Незалежності України. Фестиваль об'єднував рок- і акустичні музичні гурти, поетів та художників з андеґраунду, інтелектуальну публіку. Ініціатором дійства став громадський діяч Олесь Доній, а організатором – об'єднання «Остання Барикада». Перше

«ДНЗМ» відбулося у 2006 році, і наступні роки фестиваль все більше здобував популярність як одна з найбільш відкритих платформ анархічних і лівих культурних ініціатив. Тут звучали жива музика та вірші, відбувалися дискусії про історію Махна і сучасні соціальні процеси, а сам формат надав учасникам шанс прямого спілкування без ієрархій чи обмежень. Як писала преса, «День Незалежності з Махном» став символом нової незалежної культури – незалежної і від політики, і від фарисейської риторики держави. Фестиваль був не просто концертом, а своєрідним зібранням молодих анархістів із різних куточків України. Тут часто дебатували про нові практики самоврядування, формули взаємодопомоги та кооперації. Ця подія увійшла у фольклор радикального руху і показала, що ідейні послідовники Махна живі, а їхнє бачення свободи залишається актуальним у сучасному контексті.

На Махнофесті-2009 просто на центральній площі Гуляйполя урочисто відкрили пам'ятник Нестору Махну – бронзову фігуру роботи місцевого скульптора Владлена Дубініна (на церемонії були присутні навіть чиновники на чолі з міністром внутрішніх справ Юрієм Луценком). Хто б міг подумати: колишня «анархічна крамола» стала частиною офіційної пам'яті! Більше того, 2013 року Національний банк України випустив пам'ятну монету із зображенням Махна – мабуть, першого анархіста у світі, вшанованого державною валютою. Таким чином, на початок 2010-х ми підійшли з дивним парадоксом: анархізм як історія здобував визнання, а як живий рух – лишався контркультурним явищем. Тим не менш, саме інтелектуальна й меморіальна робота 2000-х повернула анархістам гордість за власне минуле і дала теоретичні орієнтири новому поколінню.

• **Субкультурне (панк/антифа) середовище. В середині 2000-х це, мабуть, був найчисельніший і найактивніший сегмент лібертарного руху. Панк-концерти, сквоти, хардкор-вечірки, графіті, футбольні фанати – всюди там майорів анархічний "А" в колі. У Києві з'явилися молодіжні сквоти, де тусувалися неформали. В культовому київському клубі «Барви» проходили панк-фестивалі, збираючи сотні дітей з усього СНД. Анархістські гасла перекочували на шкіряні куртки й рок-альбоми. Субкультура DIY («зроби сам») процвітала: видавалися фанзіни, домашнім способом записувалися музичні альбоми з протестною лірикою. Одночасно панки й антифашисти 2000-х не цуралися гострих методів – як ми згадали, вони бились із неонацистами, захищали свої тусовки зі зброєю в руках. Ця школа вулиці загартувала цілу плеяду активістів, які потім, під час Майдану і війни, були вже не те що не новачками – а ветеранами неформального фронту.**

• **Профспілково-громадське середовище. Сюди можна віднести і РКАС (яка більшою мірою діяла до 2014-го саме як громадська організація з ухилом у профспілки), і «Пряму дію», і кілька дрібніших ініціатив. Ці анархісти намагалися працювати з «простими людьми», піднімати соціальні питання: зарплат, умов праці, вартості навчання, тарифів тощо. Вони часто взаємодіяли з неанархістськими рухами: наприклад, з соціалістами та профспілковими активістами об'єднували зусилля під час кампанії «Відсіч» проти Табачника (2010 р.), у протестах «Вставай, Україно!» (2013 р.) та інших. Вплив анархістів у цих акціях був обмеженим, але помітним через їхню креативність і наполегливість. Відомо, що молоді лібертарії проводили яскраві марші 1 Травня у Києві, Харкові, Львові на початку 2010-х – ходили окремою колоною з чорними та чорвоно-чорними прапорами, гучно скандуючи про самоврядування і солідарність. І хоч чисельно це були кілька сотень осіб, вони прищепили «олдскульному» святу праці новий бунтарський**

дух. Одним із гасел було: «За ваші права ніхто не боротиметься, крім вас самих!» – суть анархізму однією фразою.

• Історико-меморіальне середовище. Воно перетиналося з інтелектуальним, але мало і практичний вимір: влаштовувалися щорічні поїздки на могилу Нестора Махна (в Гуляйполе та на його символічний надгробок у Парижі), сходини на місцях боїв махновців, видання історичних збірок. У 2000-х почали виходити українською книги про анархістський рух – дослідження, мемуари, збірки документів. В цьому були зацікавлені не лише самі анархісти, а й ширші кола істориків. Деякі ветерани руху 80-х, відійшовши від активізму, зосередилися на дослідницькій праці. Зокрема, Віктор Савченко захистив дисертацію про анархістський рух в Україні, вийшли монографії про махновщину. Пам'ять про анархістів 1917–1921 років перестала бути маргінальною: у вишах писали курсові роботи про Махна, в запорізьких краєзнавчих музеях з'явилися експозиції про махновців. Це дало рухові моральну підтримку: сучасні активісти відчули, що стоять на плечах гігантів, що їхня боротьба має глибокий корінь в народній історії.

Озираючись на «нульові», можна сказати: анархістський рух в Україні тоді розвивався не так у ширину, як у глибину і розмаїття. Чисельно це були десятки активних людей у кожному великому місті (Київ, Харків, Львів, Донецьк, Сімферополь, Одеса), пов'язаних між собою через інтернет-форуми, концерти, книжкові ярмарки. Не було єдиного центру чи партії – ідеї циркулювали вільно, утворюючи строкатий калейдоскоп. Часом між цими середовищами виникали суперечки: приміром, субкультурні панки скептично дивилися на «кабінетних» інтелектуалів, а ті, своєю чергою, критикували антифа за "бездумну вуличну насильницьку романтику". Однак у ключові моменти, як от під час вибуху соціального протесту, всі вони могли раптом опинитися пліч-о-пліч.

2010–2014: МАЙДАН І ЗМІНИ В РУСІ

9 листопада 2010 року під стінами Полтавської ОДА відбулася студентсько-анархістська акція протесту проти урядової постанови №796 (про оплату навчання). Ініціаторами виступили представники кількох місцевих анархістських груп (зокрема осередок Всезагальної конфедерації праці – анархо-синдикалістів і РКАС ім. Махна) разом зі студентським союзом «Єдність». За висновками журналістів, це була одна з перших публічних акцій полтавських ліворадикальних активістів, які на той момент лише починали організовуватись.

У листопаді 2013 року спалахнули протести, що увійшли в історію як Євромайдан або Революція Гідності. Мільйони людей вийшли проти корумпованого режиму Януковича, спершу захищаючи європейський вектор, а потім – власну гідність і право на зміни. Ця революція стала серйозним випробуванням для всіх, зокрема й для анархістів.

Напередодні Майдану лібертарний рух був роздроблений на малі групи та індивідів. Деякі організації ще існували – РКАС, АСТ, «Пряма дія», автономні антифа-групи – але координованого «фронту» не було. Більше того, мало хто вірив, що масштабний народний бунт можливий. Тому, коли в листопаді 2013-го студенти почали мітингувати, а 30 листопада «Беркут»

жорстоко їх розігнав, для анархістів це стало шоком і викликом. Багато хто згадав уроки 2004-го: не повторити пасивність! В анархістському середовищі спершу панували суперечливі настрої. З одного боку, Майдан піднімав гасла свободи, прямої демократії, самоорганізації – близькі до анархізму. Дехто відчув: ось воно, народне повстання проти авторитаризму! Анархісти й лібертарні ліві почали долучатися до протестів, підкреслюючи їх антиавторитарну суть – говорили про «спонтанний анархізм Майдану». Наприклад, активісти «Прямої дії» скликали на Майдані студентські віче, читали лекції про пряме самоврядування просто серед наметів. У Львові, Харкові члени АСТ працювали в місцевих Майданах, намагаючись внести лівий порядок денний. Вони закликали протестувальників не обмежуватись євроінтеграцією, а вимагати соціальної рівності, справедливості. Деякі лібертарії прямо говорили: Майдан має стати початком соціальної революції проти олігархів та корумпованої держави.

Але з іншого боку, на Майдані дуже швидко проявилася потужна ультраправиця. На вулицях з'явилися організовані загони націоналістів з символікою Тризуба, УНА-УНСО, ВО «Свобода». З січня 2014-го гримнув «Правий сектор», що об'єднав різні праворадикальні угруповання під одним чорвоно-чорним прапором. Чим далі, тим більше Майдан набував націоналістичних рис: звучали бандерівські гасла, «Слава нації – смерть ворогам!», проголошувалося, що Майдан – це боротьба за українську націю проти проросійського режиму. Для анархістів це був холодний душ. Багато хто не міг прийняти сусідства з неонацистами на барикадах. У середовищі почалися суперечки: йти чи не йти на Майдан? Частина анархістів вирішила, що раз люди повстали проти мента-олігарха Януковича – треба підтримати, навіть поруч із неприємними союзниками, бо історичний шанс випадає раз на покоління. Інші ж казали: «Ми не ставатимемо поруч із фашистами, це

суперечить самим нашим принципам!». Дійшло навіть до взаємних звинувачень у зраді: хтось називав колег, що поїхали на Майдан, «пособниками нацистів», а ті у відповідь обзивали опонентів «пасивними сектантами, які бояться реальності». Насправді ж і перші, і другі просто намагалися по-своєму осмислити ситуацію без прямих аналогій у минулому.

РКАС на той момент майже розклалася організаційно, але її лідер Сергій Шевченко виступив категорично проти Майдану, назвавши його «буржуазним націоналізмом» і «самогубством» для анархістів. Він пророкував, що нічого доброго з цього бунту не вийде, бо заправляють там праві та олігархи, і радив анархістам триматися осторонь. І справді, чимало ветеранських фігур з Донецька, Криму, Одеси зайняли вичікувальну або критичну позицію. Натомість молодші – з Києва, заходу України – пішли у вир революції. Анархісти були помітні серед самовідданих волонтерів, медиків Майдану, учасників охорони барикад. У січні 2014-го невелика група лібертаріїв навіть спробувала створити власну бойову «сотню» на Майдані, щоби захищатися автономно від правих. Проте під час офіційної реєстрації їхній загін розігнали ультраправі дружинники, що мали чисельну перевагу й зброю – анархістам фактично не дали оформитися як силі. Після цього більшість наших лишалася на Майдані лише розпорошено, без прапорів і позначок, вливаючись в гуманітарні ініціативи (кухня, медицина, прибирання) або в інформаційні кампанії. Хтось, розчарувавшись, відійшов від протесту. Хтось, навпаки, залишався до кінця, навіть беручи участь у сутичках із «Беркутом» на Інститутській чи Грушевського.

Символічним стало ім'я Сергія Кемського – 32-річного анархіста і журналіста з Керчі, який ще в грудні 2013-го переїхав до Києва, повіривши в революцію. Він відкрито поширював анархістські листівки, написав емоційне звернення «Чуєш, Майдане?» із закликом до прямих демократичних рад і соціальної

революції замість олігархічних торгів. 20 лютого 2014 року Сергій Кемський був убитий снайпером під час розстрілу Небесної сотні на Майдані. Іронія долі: пізніше держава, проти якої він боровся, посмертно нагородила його званням «Героя України». Кемський став, мабуть, першим з часів махновців анархістом, офіційно визнаним народним героєм. Його смерть для багатьох товаришів стала важким ударом і водночас зобов'язанням – продовжити справу, за яку він віддав життя. В Небесній сотні був і інший лібертарний соціаліст – білорус Михайло Жизневський, антифашист за поглядами, якого застрелили на барикаді 22 січня. Так само серед активістів Майдану вирізнявся Василь Чапленко (псевдо «Салем») – відомий київський сквотер і панк, він боровся на Грушевського, був поранений, але вижив. Усі ці люди показали, що анархісти – це не тільки теоретики чи тусовщики, а й бійці, готові ризикувати собою заради свободи.

Наприкінці лютого 2014 року Революція Гідності перемогла – Янукович втік, в Києві встановилась нова влада. Та перемога далася дорогою ціною: понад сто загиблих протестувальників, глибока політична криза і, як з'ясувалося швидко, переддень війни. Для анархістів Майдан став вододілом. Організаційний рух фактично розвалився під натиском подій. РКАС, яка і так була «в сплячці», добила внутрішня колотнеча через різні позиції щодо Майдану – навесні 2014-го РКАС

саморозпустився. Причина – не залишилося «мирних умов», за яких ця конфедерація існувала; почалася нова епоха, до якої стара структура не була готова. Ідеологічно рух теж був розколотий. Одні анархісти підтримали нову проєвропейську владу як "менше зло" і навіть пішли працювати в волонтерські проекти, журналістику, політичні партії. Інші – навпаки, назвали новий режим «ліберально-націоналістичним» і згодом опинилися в опозиції до нього. Ще хтось – особливо з російськомовних східних регіонів – взагалі відкинув Майдан як «перемогу націків і буржуїв», дехто навіть подався на антимайданний бік. Так, відомо про кількох колишніх членів РКАС у Донецьку, котрі долучилися у 2014-му до так званого «антифашистського ополчення» – мовляв, боротися за народні республіки проти «фашистської» Київської хунти. Мріяли там втілити ідеї трудової самоорганізації, націоналізації заводів – але дуже швидко ці наївні сподівання зламалися під реальністю приходу російських ставлеників та місцевих кримінальних ватажків. У результаті хтось з тих анархістів-перебіжчиків розчарувався і відійшов від справ, хтось потрапив під репресії вже з боку «ДНР/ЛНР».

Найбільше ж тих, хто не пристав ні до однієї крайності, а намагався зберегти «третю позицію» – антивоєнну й антинаціоналістичну. Але зберегти її ставало дедалі важче.

2014–2017: ВІЙНА РЕПРЕСІЇ І ПОШУК НОВОЇ РОЛІ

Після Майдану Україну захопив вир подій. Весна 2014-го принесла російську анексію Криму та проросійські заколоти на Донбасі. Вибухнула війна, яка триває досі. У цих нових умовах усе змінилося. Анархістам – інтернаціоналістам і антиавторитаріям – довелося робити, мабуть, найважчий вибір у житті.

Спочатку багато хто намагався зберігати антивоєнну позицію. Принцип «Ні війні між народами, ні миру між класами» підказував: не можна підтримувати ні українських олігархів при владі, ні проросійських сепаратистів, що насправді були маріонетками Кремля. Хотілося третього шляху – інтернаціонального братерства трудящих по обидва боки фронту. У травні 2014 анархісти Харкова, Одеси, Києва виходили на поодинокі пікети з антивоєнними лозунгами. Але обстановка ставала все більш ворожою до таких ідей. З обох сторін барикад настало мілітаристське затуманення. Будь-яку критику української армії чи уряду патріоти зустрічали звинуваченнями у «зраді» і «ватництві». У самопроголошених «ДНР/ЛНР» тим паче не було місця для анархістів – там правили бал російські спецслужби і місцева ультраправиця. За найменший прояв вільнодумства – тюрма або й розстріл.

Вже влітку 2014 року анархістський рух фактично пішов у підпілля на окупованих територіях. У Донецьку довелося знову, як і колись у СРСР, збиратися нелегально. Колишні члени РКАС, що залишились в місті, переорієнтувались на конспіративну боротьбу: за даними, вони створили кілька «незаконних бойових груп» для партизанської дії проти проросійських сил. Подейкують, що анархісти були причетні до деяких підпільних акцій у «ДНР» – наприклад, до вибухів на об'єктах зв'язку чи інфраструктури, щоб привернути увагу до репресій «республіканської» влади. Відомий випадок: 27 жовтня 2019 року група донецьких анархістів підірвала мобільну вежу у Донецьку, на знак протесту проти тортур у підвалах «МДБ ДНР». Ці радикальні кроки нагадували методи есерівських бойовиків початку XX століття. Але в умовах тоталітарного режиму «ДНР» іншого способу заявити про себе не було.

На підконтрольній Україні території анархісти зіштовхнулися з іншою проблемою – ультраправий терор і державна недовіра. Після перемоги Майдану чимало неонацистських угруповань інтегрувались у силові структури: хтось пішов у нову поліцію, хтось – у добровольчі батальйони, хтось створив парамілітарні організації на кшталт С14 або «Національних дружин». Тепер праворадикали, маючи дах від МВС або СБУ, могли безкарно розправлятися з опонентами. Ліві активісти опинилися в уразливому становищі: націоналісти таврували їх «проросійськими», «сепаратистами», навіть якщо ті були палкими противниками Кремля. Будь-яка критика української держави чи армії ставала приводом для нападу. І такі напади не забарилися.

У лютому 2017 року в Києві група неонацистів увірвалася до виставкової галереї, де відкрилася експозиція «Втрачена можливість» художника й анархіста Давида Чичкана. Його роботи критично оцінювали підсумки Майдану – мовляв, революція не стала соціальною, а лише зміцнила націоналістичний порядок денний. За це п'ятнадцять молодиків у масках побили охорону,

розтрощили картини, написали на стінах «Сепар» і інші образи. Чичкан дивом вижив, але отримав травми. Схожих інцидентів стало багато: націоналісти нападали на феміністичні і ЛГБТ-заходи, де нерідко брали участь анархісти; зривали лекції, презентації лівих книжок, марші за права трудящих. Поліція зазвичай не квапилась захищати жертв – часто заяви залишались без належного розслідування. Фактично ультраправі взяли на себе роль паралельної "політичної поліції", влаштовуючи неформальну цензуру. В цих умовах лібертаріям довелося діяти обережніше: не афішувати заздалегідь публічні акції, триматися гуртом і бути готовими дати відсіч, якщо буде силовий наїзд.

Держава теж не залишала активістів у спокої. Служба безпеки України (СБУ), переймаючись скрізь «рукою Кремля», насторожено дивилась на будь-яких радикалів – не лише правих, а й лівих. Показовий випадок стався 6 грудня 2015 року: в кількох містах України (Київ, Бровари, Дніпро) силовики провели обшуки в домівках відомих анархістів. Офіційний привід – розслідування якоїсь терористичної змови, пов'язаної з проросійськими коламианarchistnews.org Насправді ж, як повідомляли правозахисники, це була превентивна акція залякування: СБУ вилучала літературу, техніку, допитувала людей про їхні політичні зв'язкиanarchistnews.org. Нічого протизаконного в них не знайшли, але сам факт показав: за лібертарним рухом стежать. Так само, за свідченнями «Міжнародної амністії», СБУ неодноразово погрожувала іноземним лівим активістам депортацією, якщо ті підтримуватимуть протестні акції в Україні. Схоже, спецслужба мала негласну директиву: не допустити, щоб під час війни з'явився хоч якийсь антивоєнний чи антиурядовий рух всередині країни.

В таких умовах анархісти стикнулися з екзистенційним питанням: що робити далі, яка наша роль? Одні вирішили, що попри все треба підтримувати Україну в її боротьбі проти російської агресії, бо інакше переможе ще гірший ворог – імперіалізм Путіна. Ці анархісти

фактично стали частиною волонтерського руху, дехто пішов на фронт добровольцем. Відомо, що у Збройних силах були поодинокі анархісти, які не афішували погляди, але воювали на рівні з іншими. Також у 2015-му в Києві виникла ініціатива «Революційна дія» – лібертарна група, що намагалася відродити традиції прямої дії та солідарності на новому етапі. Вони проводили акції підтримки білоруських політв'язнів, антифашистські мітинги, розповсюджували листівки проти олігархів обох країн. Їхня позиція була: ні Путіну, ні українським правим – за революцію трудящих. Інші ж активісти зосередились на гуманітарних проектах: допомога переселенцям із Донбасу і Криму, підтримка військовополонених. Тут анархісти знайшли спільну мову з лібералами і правозахисниками. Наприклад, Максим Буткевич – знаний в минулому антифа-активіст – очолив волонтерську ініціативу «Без кордонів», яка опікувалася біженцями та вимушеними переселенцями. Інші робили благодійні концерти, збирали допомогу для сиротинців на Донбасі.

Втім, поруч із інтеграцією, спостерігався і розкол ідеології. Частина лібертаріїв дедалі більше сприймала українську національну боротьбу як свою. Поступово в їхній риториці стали з'являтися мотиви патріотизму, антиімперіалізму з національним обличчям. Вони почали посилатися на спадщину Махна як на «козацький, український» феномен, навіть часом вживаючи слово «вітчизняна війна» проти Росії. Інші ж лишалися ортодоксально інтернаціоналістичними і критикували побратимів за "зраду анархізму на користь націоналізму". Виникла прірва, коли одні анархісти не хочуть мати справи з іншими через різне ставлення до війни. Така ситуація, на жаль, на кінець 2017 року залишалася невирішеною.

І все ж, попри кризу, рух не зник. Він еволюціонував. Якщо раніше анархісти були більше «проти» (проти держави, проти фашистів, проти капіталу) і вели бій на вулицях чи в контркультурі, то тепер дедалі більше зусиль йшло на пошук

альтернатив у практичній площині. З'являються горизонтальні освітні проекти, кооперативи, екологічні ініціативи. Люди, які в юності билися з неонацистами, подорослішали і задаються питанням: а що за? Яку Україну ми хочемо побудувати? Один із таких пошуків – це повернення до ідей самоврядування громад. Після децентралізації 2015–2017 років у місцеві громади прийшли певні ресурси, і анархісти намагалися долучатися до контролю над ними, хоч і не через вибори, а через громадські ради, бюджети участі тощо. На заводах і фабриках руху було мало – промисловий пролетаріат, розчарований усіма, йшов більше за популістами. Тож лібертарії зосередилися на міській дрібній ініціативі: відкривали соціальні простори, проводили воркшопи з самооборони для жінок, організовували фуд-ноти (роздачу їжі бездомним), підтримували місцеві екопроекти, гуртували ОСББ на засадах безпосередньої демократії. Це була "тиха" робота, не така видовищна, як бійки чи мітинги, але не менш важлива для закладання фундаменту нового суспільства. Зростаюче анархістське середовище створювало свої власні інституції суспільного самоуправління: DIY-майстерні, кооперативи та об'єднання взаємодопомоги. Зокрема, учасники АСТ долучалися до створення гуртових ініціатив і комун, де люди співпрацювали поза державою і ринком. Так, у Києві в рамках АСТ сформувався видавничий кооператив ВК17, який планував випускати анархістські книги і пропагувати самвидав.

Нові анархістські мережі також експериментували з альтернативними формами економіки. Крім згаданих кооперативів, вони відкривали веганські кафе та продуктові лавки, де розрахунок був заснований не на прибутку, а на самофінансуванні та солідарності. Навесні 2015 року українські анархісти навіть організували мітинг «Проти знецінення життя», протестуючи проти нових законів про примусову мобілізацію та утримання соціальних виплат,

наголошуючи на суспільному добробуті замість «економічної війни.

У цей період сформувалось і окреме анархістське феміністське/квір середовище. Першою помітною ініціативою стала група «СВОБОДНА!», яка на початку 2007 року запустила однойменний сайт (російською мовою) як платформу анархо-феміністських текстів і дій. Ресурс «Свобода!» популяризував переклади матеріалів ЛГБТ-активісток, публікував власний фензин (самвидавний журнал), і на ньому містилися рубрики «Моє тіло – не твоя власність», «Освіта як політика» тощо. Серед її організаторок і учасниць були молоді активістки з Києва та Харкова, які закликали поєднувати ідеї анархізму з боротьбою проти сексизму і нетолерантності. На сайті Свободи публікувалися матеріали про протести 8 березня, про безкоштовний доступ до абортів, про недискримінацію ЛГБТ та прості життєві побутові прояви фемінізму. Наприклад, у березні 2008 року активістки групи провели феміністичний марш у Києві від Майдану до Хрещатика, де вимагали скасування заборон абортів і засуджували патріархальні норми.

Поступово навколо «СВОБОДНОЇ!» складалось деяке товариство однодумців: з'явилися аналогічні місцеві клуби в Одесі та Луцьку, анархо-леді почали комунікувати в інтернеті («нетворкинги»), організовували спільні лекції про фемінізм, гендерне насильство, тіла. Анархо-феміністки активно співпрацювали з ЛГБТ-спільнотою – виникли квір-фестивалі та вечірки, де лунали політичні пісні про «наречених-анархісток» чи права трансгендерних людей. У Харкові та Києві можна було побачити анархістські стяги на прайдах, а українські анархо-журнали публікували статті про гендерний аналіз суспільства. Завдяки цим колективам поняття «анархо-фемінізм» і «квір-анархізм» в Україні отримало реальний зміст – поєднання спільнот, що борються одночасно з капіталізмом, державою, сексизмом, гомофобією та націоналізмом

СУЧАСНИЙ АКТИВІЗМ

У середовищі нових українських анархістів також з'явилися власні медіа та інтернет-платформи, де публікували думки далекі від мейнстримних ЗМІ. Однією з таких стала онлайн-сторінка «Нігіліст» (nihilist.li) – це свого роду цифровий журнал і блог на російській мові, що позиціонує себе як контркультурний ресурс. Частина активу АСТ увійшла до його редакції. На «Нігілісті» друкувались критичні статті про суспільство, переклади інтернаціональних лівих авторів, матеріали про народні протести та арт-акції. Таким чином «Нігіліст» став фактором медіа-підтримки руху: він поширював анархістські меседжі онлайн та заохочував дискусію (причому платформа не була «закритою» – часто запрошували до співпраці усіх охочих).

Окремо можна відзначити також наростаючий інтерес анархістів до кібер-активізму. Деякі колишні ІТ-фахівці включалися у проєкти цифрового спротиву – наприклад, у склади волонтерських хакерських груп, які в ході подій

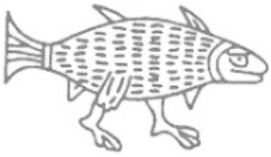

НІГІЛІСТ
Продуктивна Руйнація

2014–2017 р. атакували сайти проросійських сил або збирали інформацію, що може бути корисна суспільству. Звичайно, такі дії не мали строго анархістського прапору, та все ж у колах лівих спільно проявлялися «кіберпартизани»: вони роздавали памфлети в інтернеті, впроваджували петиції і публікували статті про нові технології в політиці. У будь-якому разі, традиційні видання на анархістських поглядах з'являлися саме в цифровому просторі – крім «Нігіліста», з'являлися й кілька інших невеликих блогів та каналів, де критикували як ультраправих іще в суспільстві, так і урядовий конформізм.

Урбаністичні й екологічні ініціативи також приваблювали анархістську молодь. На локальному рівні це проявлялося, зокрема, у захисті зелених зон і протистоянні забудові без громадського обговорення. Так, в Києві і Львові анархісти нерідко ставали учасниками акцій проти вирубування парків чи будівництва торговельних центрів на місці скверів. Під гаслами «життя без бетону» вони приєднувались до таких еко-протестів або організовували власні волонтерські посадки дерев і міських садів (альтернативу пиватному садівництву).

Що стосується сквотингу, то в Україні це явище залишалося досить малочисельним через ризики державних репресій і нестачу покинутих просторів. Проте в кількох містах все ж існували неформальні осередки: наприклад, на початку 2010-х харківські анархісти намагалися окультурити самозайняті будівлі в старій частині міста (нижні поверхи під майстерні, гуртожитки). У Львові першим подібним проєктом став будинок «Автономія» – соціально-культурний центр, який ми згадали вище. Там збиралися волонтери та місцеві жителі, разом ремонтували приміщення, будували маленькі експериментальні майданчики для концертів або кіно.

Ідеєю цих урбаністичних практик було створення простору знизу – коли самі мешканці доглядають за будівлею або двором,

самі організовують там заходи, без «офіційних» кураторів. Наприклад, активісти з «Пролетарської культурно-спортивної асоціації» (Харків, пов'язана з АСТ) регулярно тренувались регбі чи бойовим мистецтвам у спільному спортзалі, який облаштували самотужки. Такі практики розвивали міський простір з позицій взаємної допомоги та довіри, а не ринку чи державних програм.

Звернемо увагу, що екологічне бачення анархістів було ширшим за звичну «зелену» тематику: вони наполегливо виступали проти будь-якої форми експлуатації людини, довкілля та ресурсів. У місцевих протестах, часто позначених анархічними символами, лунали вимоги зупинити комерційне освоєння природних територій (лісу, річок, гір). У 2013–2014 роках дві групи «Чорна Веселка» влаштовували акції проти незаконних кар'єрів і ракетників у Карпатах – проводили інформаційні мобілізації, читання лекцій та «підриви» (малювання графіті) на техніці, що руйнує навколишнє середовище.

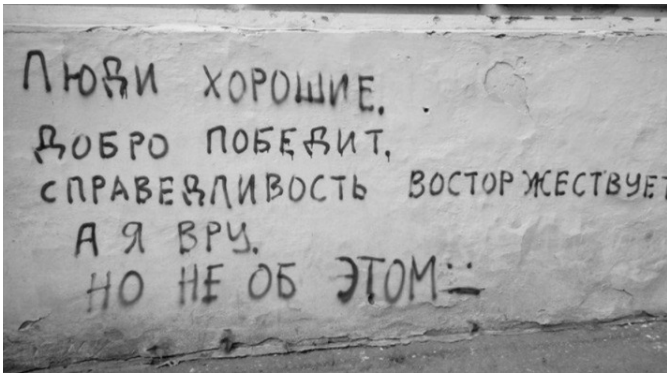

Таким чином урбаністичні та екологічні лінії у діяльності нових анархістів часто переплітались: спільні помешкання (сквоти чи соціальні центри) використовувалися як бази для лісопосадок та вуличних мистецьких акцій.

Наприкінці 2017 року український анархістський рух виглядає дуже іншим, ніж був тридцять років тому. Він більше не масовий і гучний, як у 1990-му, але і не маргінальний. Анархісти інтегрувалися у різні сфери суспільства: від мистецтва до літератури, від соціальної журналістики до волонтерства. Вони є своєрідною «сіллю землі» у громадському секторі – часто непомітні, але принципові, нагадують про свободу і рівність всюди, де можуть.

Перед ними стоять важкі питання. Як пропагувати ідеї свободи в суспільстві, де ідеали Майдану багато хто вважає зрадженими? Як боротися проти ультраправих, не граючи на руку російській пропаганді, що бреше про «фашистів у Києві»? Як допомогти власній країні вистояти проти агресора і при цьому не злитися з державницьким порядком денним? На ці питання немає простих відповідей. Анархісти дискутують, пробують різні стратегії.

Згадуючи всі пройдені бої – і виграні, і програні – лібертарії України 1980–2017 рр. довели самим собі, що іскру свободи неможливо загасити ні тоталітарним катком, ні війною. Від перших махновських листівок у радянських селах 80-х до коктейлів Молотова на Грушевського, від студентського голодування 1990-го до підпільної друкарні в Донецьку – це все ланки одного ланцюга боротьби. І поки є несправедливість, знайдуться люди, готові стати до бою з чорним прапором в серці. Рух змінюється разом з країною: шукає нові ролі, помиляється, зростає. Можливо, десь у Україні зараз хлопець чи дівчина читають книгу Прудона чи слухають старий панк-альбом – і відчувають, як у їхньому серці розквітає той самий дух, що вів попередників, історія триває, і попереду будуть нові сторінки – а отже, і нові надії.